

Beknopte beschrijving van de Archeologische perioden in Nederland.

Dit overzicht is gepubliceerd in het Handboek voor de amateurarcheoloog “Van bodemvondst tot database”, uitgave van Uitgeverij Matrijs te Utrecht, 2009. ISBN 978 90 5345 318 6

Hieronder volgt een beknopt overzicht van de bewoningsgeschiedenis van het Nederlandse grondgebied, van de oudste vondsten tot aan het ontstaan van de eerste vorstendommen. De periodisering is natuurlijk kunstmatig, culturen houden niet plotseling op te bestaan. Ze maken onderdeel uit van de bewoningsgeschiedenis die zich over een lang tijdvak uitstrekt - de *longue durée*.

Het verhaal speelt zich af tegen de achtergrond van ingrijpende landschappelijke veranderingen, die in toenemende mate worden veroorzaakt door de mens zelf. Grofweg kan Nederland verdeeld worden in de hoger gelegen zand- en lössgronden in het zuiden en oosten, de lagergelegen deltagebieden in het noorden en westen, en het centrale rivierengebied. Deze gebieden hebben ieder een eigen, karakteristieke geschiedenis. De kennis per periode en regio is sterk wisselend. We kunnen in het algemeen stellen dat naarmate we dichterbij het heden komen, de ontwikkelingen in landschap (landinrichting) en bewoning (bevolkingsomvang, materiele cultuur, voedselvoorziening, grafbestel) steeds gedetailleerder kunnen worden beschreven.

Paleolithicum (oude steentijd: 500.000 – 8800 v. Chr.)

Het paleolithicum beslaat een lange periode waarin grote landschappelijke veranderingen plaatsvinden, voornamelijk veroorzaakt door langdurige glaciale (ijstijden) en kortstondige interglaciale (warme perioden). Het aantal vindplaatsen uit deze periode is in Nederland beperkt, onder meer doordat de menselijke activiteiten uit deze periode weinig tastbare overblijfselen hebben achtergelaten.

De oudste (zekere) vuurstenen artefacten die in Nederland zijn gevonden, dateren uit het begin van het midden-paleolithicum, zo'n 250.000 jaar geleden. Ten zuiden van Maastricht is een aantal tijdelijke kampementen gevonden die worden toegeschreven aan 'vroeg Neanderthalers'. Er zijn vooral vuurstenen vuistbijlen gevonden, de kenmerkende artefacten voor dit tijdperk. Amateur-archeologen hebben daarnaast in Oost- en Noord-Nederland op verschillende plaatsen (grote aantallen) vuurstenen artefacten uit het midden-paleolithicum gevonden. Het is moeilijk deze "losse" vondsten goed te dateren en te interpreteren; we kunnen alleen met zekerheid zeggen dat mensen toen in die gebieden rondzwierven.

Een belangrijke ontwikkeling in het jong-paleolithicum is het langzaam 'uitsterven' van de Neanderthalers en de opkomst van de 'moderne Cro-Magnonnens', vanaf ongeveer 40.000 jaar geleden. Ook in deze periode vormt vuursteen de belangrijkste grondstof voor werktuigen. De vuistbijlen verdwijnen, en in plaats daarvan vinden we nu kleinere artefacten als spitsen, stekers en krabbers (fig. 4). Uitgezonderd enkele losse vondsten kennen we geen vindplaatsen uit het eerste deel van het jong-paleolithicum. Nederland bestond in de laatste ijstijd uit een arctische toendra # een onaantrekkelijke omgeving voor mensen. De eerste vindplaatsen, in het Zuid-Limburgs lössgebied, dateren van ongeveer 13.000 jaar geleden. Het gaat om kleine werk- en/of jachtkampjes, zonder grote woon- of hardstructuren, die we kunnen toeschrijven aan binnentreckende jager-verzamelaars van de Magdalénien-traditie, genoemd naar de Franse vindplaats La Madeleine in de Dordogne.

Gelijktijdig vinden we ten noorden van de grote rivieren vindplaatsen die worden toegeschreven aan de Hamburgtraditie, een 'rendierenjagercultuur', vernoemd naar de belangrijkste bron van voedsel. Ook deze cultuur bestrijkt een omvangrijk gebied: van Noord-Nederland tot Polen.

Ook in de laatste fase van het paleolithicum wordt Nederland bevolkt door jager-verzamelaargroepen, zoals de Federmesser- (of Tjonger-) en de Ahrensburgertraditie. Beide hebben een uitgestrekt verspreidingsgebied en komen sterk overeen met hun voorgangers.

Mesolithicum (midden-steentijd: 8800-5300 v. Chr.)

Het begin van het Mesolithicum valt samen met het begin van het Holoceen, het huidige geologische tijdvak. Nu de ijskappen gesmolten zijn, verandert het landschap sterk. De toendra-achtige landschappen uit het Paleolithicum verdwijnen en worden vervangen door een gevarieerdere flora en fauna. Waar de paleolithische jagers afhankelijk waren van trekkend wild, wat hen dwong tot een hoge mobiliteit binnen een uitgestrekt gebied, hebben de mesolithische jagers meer en meer de beschikking over standwild. Hierdoor neemt hun mobiliteit af en daarmee ook de omvang van het geëxploiteerde territorium. De mesolithische jagers-verzamelaars krijgen de beschikking over nieuwe voedselbronnen, zoals plantaardig voedsel (eikels, noten, appels), gevogelte, vis, schelpdieren en zeezoogdieren. # dit wordt een breedspectrumeconomie genoemd.

Belangrijke ontwikkelingen in deze periode zijn de domesticatie van de hond, het toenemend gebruik van pijl en boog, en het gebruik van de kano. # de oudste kano (uit Pesse) dateert uit 7500 v. Chr. Bewoning vinden we op de zandgronden, maar steeds meer ook in het deltagebied, op rivierduinen (donken) en strandwallen. Op een van deze donken, Polderweg bij Hardinxveld-Giessendam, is de oudste begraafing van Nederland ontdekt. Het betrof een oudere vrouw ('Trijntje'), die rond 7000 v. Chr. is begraven in een kleine nederzetting. Vuursteen blijft het belangrijkste gebruiksmateriaal in deze periode; wel worden de werktuigen steeds kleiner. De meest kenmerkende mesolithische vuurstenen artefacten zijn de microlithische spitsen. In de laatste fase van het Mesolithicum zien we de introductie van een belangrijk nieuw product: aardewerk.

Neolithicum (nieuwe steentijd: 5300-2000 v. Chr.)

Het neolithicum wordt gekenmerkt door de geleidelijke overgang van mobiele jager-verzamelaargemeenschappen naar sedentaire (plaatsgebonden) boerengemeenschappen. Een ingrijpend gevolg hiervan is de toenemende invloed op het landschap. De vroegste boerengemeenschappen vestigden zich op de vruchtbare lössgronden van Zuid-Limburg. Deze Bandkeramiekcultuur, genoemd naar het karakteristieke aardewerk, heeft zijn oorsprong in Oost-Europa. Van hieruit heeft het zich langzaam verspreid over de vruchtbare lössgronden in Centraal-Europa.

De nederzettingen liggen als enclaves in het nog grotendeels ongerepte bos en bestaan uit enkele forse boerderijen, die na enige tijd op hetzelfde erf werden herbouwd. Bij een van de nederzettingen, in Elsloo, is ook een grafveld gevonden. De grafgiften duiden erop dat bepaalde individuen een hogere status hadden verworven dan andere. Ook lijkt er tussen de seksen een duidelijke taakverdeling te zijn geweest.

De Bandkeramiek gaat over in de Rössencultuur, waarvan in Nederland geen vindplaatsen bekend zijn, maar wel in Duitsland. Van de daaropvolgende Michelsbergcultuur zijn een aantal omgrachte en/of versterkte nederzettingen gevonden. Ook de vuursteenmijnen van Rijckholt zijn aan deze cultuur toe te wijzen. De Michelsbergcultuur verspreidt zich ook over de aangrenzende zandgronden.

De overgang naar een sedentair en agrarisch bestaan is een ingewikkeld, geleidelijk proces, dat niet overal tegelijkertijd plaatsvond. In de eerste fasen van het neolithicum werden grote delen van Nederland nog geëxploiteerd door gemeenschappen met een sterk mesolithische traditie. Men had (nog) geen behoefte aan de nieuwe mogelijkheden. Bovendien was de haklandbouw minder geschikt voor de schrale(re) zandgronden. We vinden we uit deze periode kleine nederzettingen (soms met bijbehorende kleine grafveldjes) op oeverwallen, zandkoppen en rivierduinen, zoals in Swifterbant en Hazendonk. Sommige waren het hele

jaar bewoond, andere alleen in een bepaald seizoen. Voor de bewoners van deze nederzettingen gaan landbouw (gebaseerd op een systeem van korte roofofbouw) en jacht en visserij nog hand in hand. Pas in de loop van het midden-neolithicum worden in heel Nederland akkerbouw en veeteelt de belangrijkste voedselbronnen.

In de tweede helft van het midden-neolithicum zien we een aantal regionale cultuurgebieden met elk een eigen, specifieke materiele cultuur. Dit is met name in het aardewerk goed te zien. Op de zuidelijke en noordelijke zandgronden zijn dat respectievelijk de Steincultuur en de Trechterbekercultuur, met in het tussenliggende deltagebied de Vlaardingencultuur. Er is nog steeds sprake van kleinschalige, kortstondige nederzettingen met niet-duurzame vormen van akkerbouw, waarbij de meest vruchtbare delen van het landschap worden gebruikt tot ze uitgeput zijn. Jacht en visserij spelen nog maar een zeer beperkte rol, afhankelijk van de landschappelijke omgeving. De Trechterbekercultuur is vooral bekend door de bouw van de hunebedden. Deze collectieve grafmonumenten worden tegenwoordig beschouwd als territoriale markeringen, waarmee een lokale gemeenschap een deel van het landschap "claimt". Van de Steincultuur is één collectief grafmonument bekend: de neolithische grafkelder van Stein.

Met de landbouwers van de Enkelgraf- en de daaropvolgende Klokbekercultuur wordt het Neolithicum 'afgesloten'. Het kenmerkende aardewerk uit deze periode (de klokbekers) vinden we in heel Nederland, en tot ver buiten de grenzen. Het aantal vindplaatsen is echter beperkt. Uit deze periode stammen de eerste grafheuvels. Dit zijn grafmonumenten met een individueel karakter, die in de plaats komen van de eerdere collectieve monumenten. Naast aardewerk worden in de graven voor het eerst ook metalen (gouden en koperen) voorwerpen gevonden. In het algemeen liggen de eerste grafheuvels los in het landschap, slechts een enkele maal in een klein cluster. Vaak vormen de laat-neolithische grafheuvels de basis voor een grafheuvelgroep uit de vroege en midden-bronstijd. In het laat-neolithicum worden wagens en het eergetouw (de eerste ploeg) gemeengoed. Als gevolg van de ploeglandbouw worden steeds grotere delen van de bossen gekapt.

Bronstijd (2000-800 v. Chr.)

De bronstijd start met de introductie van bronzen artefacten. Omdat de grondstoffen voor brons (tin en koper) niet in Nederland voorkomen, zijn de bewoners hiervoor afhankelijk van uitwisseling. In korte tijd ontstaat een uitgebreid handels- en uitwisselingsnetwerk, waarin grondstoffen en voorwerpen over grote afstanden worden verplaatst. In andere opzichten vertoont de vroegste fase van de bronstijd weinig verschillen met het laat-neolithicum. Karakteristiek is het wikkeldraad(beker)aardewerk, genoemd naar de typerende versiering. Over huisplattegronden en de inrichting van erven en nederzettingen zijn zeer weinig gegevens voorhanden. Wel kennen we een groot aantal grafheuvels uit deze periode. Opvallend is een aantal zeer rijke begravingen, zowel van mannen als vrouwen, die duiden op een hiërarchische maatschappij.

Vanaf de midden-bronstijd zien we (opnieuw) verschillende ontwikkelingen in Zuid- en Noord-Nederland. In het zuiden wordt gesproken van de Hilversumcultuur, in het noorden van de Elpcultuur. Met name uit de tweede fase van de midden-bronstijd zijn relatief veel huisplattegronden bekend. Het gaat om grote, drieschepige boerderijen. In een aantal plattegronden zijn aanwijzingen voor stalboxen gevonden; daarom worden deze plattegronden als woonstalboerderijen geïnterpreteerd. De woonstalboerderij vormt de kern van het echte 'gemengde' boerenbedrijf, dat in deze periode tot ontwikkeling komt, met akkerbouw (voornamelijk graan) en veeteelt. Het vee bemest de akkers, die op hun beurt weer voedsel voor het vee voortbrengen. Op de erven komen waterputten, kuilen en spiekers (voor de opslag van graan) voor, de vaste elementen van het boeren erf. Na uitputting van de akkers wordt een erf verlaten, waarna op ruime afstand een nieuw erf wordt ingericht. Door wisselbouw en bemesting wordt geprobeerd de uitputting van akkergronden te beperken.

Een belangrijk element in het (cultuur)landschap vormen de grafheuvels. Ze liggen solitair in het landschap of in clusters, vaak rondom een oudere grafheuvel. Karakteristiek voor de grafheuvels uit de midden-bronstijd zijn de soms vele bijzettingen in het heuvellichaam. Mede hierom worden deze heuvels vaak als familiegrafheuvels aangeduid, al zijn er geen directe aanwijzingen voor familieverbanden. Cremieren komt al voor bij de bandkeramiekboeren sporadisch voor, maar wordt vanaf de midden-bronstijd steeds meer gemeengoed. Vanaf de late bronstijd komen vrijwel alleen nog crematiebegravingen voor. In de late bronstijd worden vrijwel alle leden van de gemeenschap onder een (eigen) grafheuvel begraven, in plaats van alleen bepaalde personen, zoals in de voorafgaande perioden. Het resultaat zijn uitgestrekte grafvelden van kleine heuveltjes. Omdat de crematieresten in een urn worden bewaard, worden dit urnenvelden genoemd.

Een opvallend aspect van de late bronstijd is het in toenemende mate deponeren van objecten in rivieren. Dit past in een lange traditie van het (ritueel) deponeren van objecten, waarvan we de oudste voorbeelden uit het neolithicum kennen. Hiërarchie en/of status wordt in de late bronstijd blijkbaar niet meer tot uiting gebracht in de manier van begraven, die nu voor iedereen gelijk is, maar in het deponeren van belangrijke objecten. Met name wapens vinden een laatste (rust)plaats in rivieren, hetgeen mogelijk verwijst naar een 'krijgerstatus' van de drager.

Over de huizen en nederzettingen uit deze periode is minder bekend. Waarschijnlijk hangt het gebrek aan plattegronden samen met onze (nog) beperkte kennis van het aardewerk uit deze periode, dat moeilijk te onderscheiden is van materiaal uit de vroege ijzertijd.

IJzertijd (800-12 v. Chr.)

Bij de 'overgang' van de brons- naar de ijzertijd verandert er weinig. Er wordt nog steeds begraven in (nieuwe) urnenvelden, waarbij wel opvalt dat het gebruik van aardewerken urnen afneemt. De begravingen worden daarnaast in het algemeen gekenmerkt door het ontbreken van grafgiften. Des te opvallender is een aantal zeer rijke (vorsten)graven uit de vroege ijzertijd, zoals het 'vorstengraf van Oss'. In een bronzen urn werden niet alleen de gecremeerde beenderen van een man van middelbare leeftijd gevonden maar onder meer ook twee paardenbitten, onderdelen van paardentuig en een ijzeren zwaard, waarvan het handvat met bladgoud is versierd. De man maakte deel uit van een lokale elite die gebruikt maakte van uitgestrekte handelsnetwerken. Het zwaard is bijvoorbeeld afkomstig uit Zuid-Duitsland. In de midden- en late ijzertijd worden de grafvelden kleiner, en vinden we minder uitingen van status en macht door rijke grafgiften. Dit betekent niet dat sociale verschillen zijn verdwenen. Zo worden er weer meer objecten in rivieren gedeponeerd, net zoals in de late bronstijd.

In de materiele cultuur verandert weinig, en het aardewerk heeft in het algemeen een uniform karakter. Wel belangrijk is de ijzerbewerking, waarvoor de grondstof ijzererts lokaal voorhanden is. Bronzen bijlen krijgen een equivalent in ijzer, en er komen ook nieuwe voorwerpen (zowel in brons als ijzer), zoals fibulae (kledingspelden) en munten. Aan het eind van de ijzertijd komen we ten slotte de eerste glazen voorwerpen tegen: de bekende La Tène armbanden en kralen.

In de landbouw ontstaat het duurzame celtic fields-akkersysteem. Het territorium wordt daarbij verdeeld in kleine percelen die afwisselend worden gebruikt als akker, erf of weiland. Binnen het celtic fields-territorium 'zwerfen' de erven dus.

Er is in deze periode sprake van een sterke bevolkingstoename. Naast de van oudsher bewoonde gebieden worden nieuwe gebieden ontgonnen, zoals het Friese kweldergebied en de veengebieden van West-Nederland. In Noord-Nederland worden, als bescherming tegen het water, terpen opgeworpen.

Als gevolg van de bevolkingstoename wordt het landschap steeds meer 'ingericht', niet alleen met erven, nederzettingen en grafvelden, maar ook met greppelsystemen en akkers.

Daarnaast blijven relictten uit het verleden bestaan, zoals verlaten nederzettingen of oudere grafheuvels. Soms worden deze gerespecteerd, in andere gevallen worden oude relictten doelbewust vernietigd, alsof men een nieuwe start wil maken. Langzaam verdwijnt het systeem van de 'zwervende erven'. Er ontstaan kleine concentraties van enkele boerderijen, waar huizen op hetzelfde erf worden herbouwd. De nederzettingen worden plaatsvaster, en in sommige gevallen wordt het hele nederzettingsterrein omgeven door greppels.

Deze agrarische gemeenschappen zijn economisch zelfvoorzienend, maar op cultureel gebied maken ze onderdeel uit van uitgebreide handels- en uitwisselingsnetwerken met onder meer de Keltische culturen in Centraal-Europa. Aanwijzingen voor grootschalige (tribale) oorlogsvoering zijn er niet, al zullen er zeker conflicten op lokaal niveau zijn geweest. Dit verandert als ze rond 50 v. Chr. worden geconfronteerd met de Romeinen.

Romeinse tijd (12. v. Chr. - 450 n. Chr.)

Rond 50 v. Chr. bereikte het Romeinse leger onder bevel van Julius Caesar voor de eerste maal het huidige België en Zuid-Nederland. Archeologisch is van dit 'historische' feit echter weinig of niets waarneembaar. Van een definitieve verovering was dan ook geen sprake. Caesar vermeldt wel 'een slachting' onder de autochtone bevolking waaronder de Eburonen, die een deel van zuidelijk Nederland bevolkten. In het Oost-Nederlandse rivierengebied vestigden zich kort na Caesars' veldtochten bevolkingsgroepen uit het Duitse Hessen, die zich vermengden met de autochtone bewoners. De bewoners van het rivierengebied worden vanaf dat moment door de Romeinen aangeduid als Bataven.

Een van de vroegste activiteiten van de Romeinen die wel archeologisch zichtbaar is, is de oprichting van een legerplaats op de Hunerberg te Nijmegen, in 15. v. Chr. Ook in Velsen wordt in deze periode een legerplaats ingericht. Vanuit deze legerplaatsen werden vanaf 12 v. Chr. pogingen ondernomen om het Germaanse gebied aan de overzijde van de Rijn in te lijven. In 16 na Chr. wordt deze politiek beëindigd door de toenmalige keizer Tiberius; het nieuwe beleid bestaat uit stabilisatie en consolidatie van de veroverde gebieden. Hiervoor wordt langs de zuidoever van de Rijn een weg aangelegd, geflankeerd door wachttorens, en op een groot aantal plaatsen worden legerkampen gebouwd. In 47 na Chr. wordt door keizer Claudius de Rijn definitief tot officiële noordgrens (de limes) van het Romeinse Rijk benoemd.

Dit gaat niet zonder slag of stoot. In 69 na Chr. komen de inheemse bewoners van Noord- en Zuid-Nederland in opstand tegen de Romeinse overheersers. De Bataven, eigenlijk bondgenoten van de Romeinen, vernietigen samen met de Friezen en Cananefaten een aantal forten langs de Rijn, inclusief de Bataafse hoofdstad Oppidum Batavorum (het huidige Nijmegen). In 70 eindigt de opstand met de nederlaag van de Bataven, waarna een periode van betrekkelijke rust aanbreekt.

In het Romeinse deel van Nederland ontstaan de eerste steden: Nijmegen (Ulpia Noviomagus Batavorum), Maastricht (Mosa Trajectum) en Voorburg (Forum Hadriani). Daarnaast worden er legerkampen gebouwd met bijbehorende dorpen (vici), en villae, grote boerenbedrijven die gericht zijn op de productie voor de markt maar tegelijkertijd ook fungeerden als landhuis voor de (stedelijke) eigenaar. Op het agrarische 'platteland', waar veel ijzertijdtradities zich voortzetten, onderhoudt de lokale elite de contacten met de Romeinse overheersers. De Romeinse invloeden zien we hier terug in de architectuur, het grafbestel en de materiele cultuur, zoals bijvoorbeeld het aardewerk. Werd eerst het aardewerk lokaal, waarschijnlijk per huishouden, geproduceerd, in de Romeinse tijd wordt binnen enkele decennia het lokale aardewerk vervangen door het in pottenbakkerijen geproduceerde Romeinse aardewerk. Het gebied ten noorden van de rivieren wordt bewoond door de Germaanse stam van de eerder genoemde Friezen. Korte tijd is ook dit gebied bezet geweest door de Romeinen, maar vanaf 47 n. Chr. behoort het tot het vrije Germanië. De 'limes' vormde echter geen belemmering voor intensieve handelscontacten, getuige de vele Romeinse vondsten in

Noord-Nederland. Daarnaast leverde de Friezen waarschijnlijk ook hulptroepen aan het Romeinse leger. Ook hier was dus sprake van ‘romanisering’, al was de beïnvloeding hier waarschijnlijk minder groot.

Middeleeuwen (450-1500 n. Chr.)

Vanaf het eind van de 2e eeuw brokkelt de invloed en macht van het Romeinse Rijk geleidelijk af. Interne conflicten, afnemende grensbewaking en Germaanse invallen zorgen voor een langzame maar zekere ondergang, die in 406 officieel een feit is. De teloorgang van de Romeinse overheersing geeft een terugval op vele terreinen. Het betekent het begin van de ‘donkere eeuwen’. Historische bronnen ontbreken, en ons beeld van deze eeuwen wordt bepaald door archeologische bronnen.

Duidelijk is dat zowel boven als beneden de grote rivieren sprake is van een sterke bevolkingsafname. Analyses van pollen (stuifmeelkorrels) wijzen daarnaast op een sterk herstel van de natuurlijke vegetatie. Er vestigen zich echter ook nieuwe bewoners in Nederland. In Noord-Limburg bijvoorbeeld zijn nederzettingen opgegraven uit de 4e en 5e eeuw die als Germaans worden betiteld. Deze periode wordt dan ook wel aangeduid als de ‘volksverhuizingstijd’ omdat er, als gevolg van sociale, economische en politieke crises, sprake is van de verplaatsing van complete bevolkingsgroepen in grote delen van Europa. Ten zuiden van de Rijn vestigen zich Frankische leiders, die zich profileren als de opvolgers van de voormalige Romeinse heersers. De Romeinse begraafplaatsen en machtscentra worden daarbij opnieuw in gebruik genomen, zoals bijvoorbeeld Maastricht.

Aan het begin van de 6e eeuw verovert de gekerstende koning Clovis een groot aantal andere koninkrijken en ontstaat het Merovingische rijk, centraal bestuurd met steun van de kerk. De sterk opkomende christelijke kerk vormde op deze wijze een brug tussen het Romeinse en Merovingische gezag. Vanaf waarschijnlijk 600 wordt ook Zuid-Nederland, zonder noemenswaardige strijd, aan dit omvangrijke koninkrijk toegevoegd. Trouw aan de koning wordt verkregen door veroverde gronden in leen te geven aan de lagere elite. Dit overerfbare leenstelsel vormt de voorloper van het feodale leensysteem van enkele eeuwen later. Deze sociale structuur vinden we terug in de archeologische bronnen. Grafvelden uit deze periode laten graven zien met veel rijke grafgiften. Het meegeven van giften is echter een traditie die in de loop van de vroege middeleeuwen met de opkomst van het christendom verdwijnt. In Zuid-Nederland vinden we (opnieuw) kleinschalige bewoning in agrarische nederzettingen rondom kleine handels- en religieuze centra. Het Noord-Nederlandse terpengebied, de Veluwe en Drenthe blijven onafgebroken bewoond. Wel zijn er veranderingen zichtbaar in de huisplattegronden, die echter als lokale ontwikkelingen worden gezien.

De omvang van het rijk blijft groeien. Rond 720 worden de Friezen in Noord-Nederland onderworpen, rond 800 weet de Frankische koning Karel de Grote de Saksen in Noordoost-Nederland te verslaan. Het Karolingische Rijk is ontstaan, en voor de eerste maal maakt geheel Nederland uit van één rijk. Het koninkrijk wordt bestuurd door de lagere adel in graafschappen en hertogdommen.

Ook op economisch gebied verandert er veel. Werd de economie in de 5e en 6e eeuw nog gedomineerd door kleinschalige, zelfvoorzienende landbouw, met de groei van het Frankische Rijk nemen specialisatie en differentiatie (weer) toe. In de Karolingische tijd ontstaat een landbouwstelsel gebaseerd op de Romeinse villae # landbouwbedrijven # waarin horige boeren pacht betalen door meer te produceren dan ze nodig hebben. Daarnaast ontstaan er handelssteden, met name langs waterwegen, zoals bijvoorbeeld Dorestad (het huidige Wijk bij Duurstede).

Vanaf de tweede helft van de 9e eeuw overkomt het Karolingische Rijk hetzelfde als zijn Romeinse voorganger. De omvang van het rijk, de toenemende macht van de lokale adel (met als gevolg een interne machtsstrijd en de splitsing in een ‘Duits’ en een ‘Frans’ rijk) en

externe bedreigingen (de Vikingen) zorgen voor desintegratie. Lokale elites stichtten eigen vorstendommen, die men volledig zelf ging besturen en verdedigen, onafhankelijk van 'buitenlandse' keizers. Archeologisch zien we deze strijd terug in de oprichting van steeds grotere, versterkte burchten. In de daaropvolgende perioden (tot de 13e eeuw) kregen deze territoria vaste vorm als autonome gebieden waarin een graaf of hertog als feodaal vorst resideerde, naast de bisdommen van Utrecht en Luik. Langzamerhand ontstaat uit deze kleine eenheden een nieuwe grote politieke macht: de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.